

SANAT JA ASIAT

Kielen ja kulttuurin suhdetta on nykyisin tapana tarkastella erityisesti toiminnan käsitteen kautta. Puhuminen ja muun kielen käyttö on yksi toimimisen muoto, ja sitä kautta kieli voidaan nähdä osana muita ja laajempia kulttuurisia käytänteitä. Esimerkiksi Internetin keskustelupalstalla käytävä keskustelu on omanlaistansa toimintaa, ja sitä kautta sen kielelläkin on omat piirteensä: se muistuttaa osin puhe-, osin kirjakieltä, ja muun muassa kohteliaisuusstrategioiltaan se poikkeaa tavanomaisesta keskustelusta. Sen eri ominaispiirteet johtuvat siis toiminnan luonteesta, kuten siitä, että keskustelijat ovat anonyymejä, ja siitä, että keskustelu ei ole niin välitöntä kuin kasvokkain käyty (kysymyksen ja vastauksen välillä voi olla puolisen minuuttia). Voi varmaan sanoa, että mihin tahansa vakiintuvaan toimintatapaan, joka käsittää kielenkäyttöä, vakiintuu myös »oma kieli».¹

Arkiajattelussa kielen ja kulttuurin yhteys liittyy toiminnan sijaan ehkä ennemminkin sanastoon. Jonkinlaisena yleisenä uskomuksena on esimerkiksi, että eskimokielissä on paljon nimityksiä lumelle ja arabiassa kameleille, koska lumisissa oloissa elävien eskimoiden on tehtävä runsaasti lunta koskevia erontekoja ja vastaavasti arabikulttuureissa erilaiset kamelit ovat olleet keskeisiä. Nytemmin on tosin osoitettu, että suomen kielessä, ainakin suomen murteissa, lumeen viittaavia sanoja on useita satoja ja että ilmeisesti suomi tässä suhteessa päihittää eskimokielet (ks. Onikki-Rantajääskö 2002: 129 ja siinä mainitut lähteet).

Kielen ja kulttuurin yhteyden tarkaste-

lulla nimenomaan sanaston kautta on myös pitkät akateemiset perinteet. 1800-luvulla sitä on edustanut niin kutsuttu kulttuuri-sanatutkimus, harjoittajinaan muun muassa Porthan ja Ahlqvist. 1900-luvun sanastontutkijat näyttävät viittanneen mielellään ainakin August Ahlqvistin tutkimukseen »Det vestfinska språkets kulturord. Ett lingvistiskt bidrag till finnarnes äldre kulturhistoria», joka on vuodelta 1871.

Sanastoa ja sen kautta myös kulttuuria on Suomessa tutkittu vilkkaasti myös 1900-luvulla. Auli Hakulinen on eräässä kirjoituksessaan (1983) luonnehtinut 1900-luvun suomen kielen tutkimusta suorastaan sanakeskeiseksi, oikeastaan tarkemmin äännehistoria- ja sanakeskeiseksi: ehkä jotain on jäänyt jopa sanaston jalkoihin.

Oma roolinsa juuri sanojen keskeistymisessä tutkimuksessa on saattanut olla Sanakirjasäätiöllä, jossa myös Kustaa Vilkuna aikanaan työskenteli, kehittäen sen keruutoimintaa. Sanakirjasäätiön toimintatapa oli kirjoittaa kansankulttuuria koskevia kyselyitä vastaajille kautta Suomen maan. Vastauksista kertyi laajat aineistot Suomen kansanomaisen kulttuurin tutkimiseksi, myös tietoa sanojen ja asioiden yhteyksistä. Olemassa olevat aineistot ohjaavat osaltaan tutkimusta. »Siinä väkistenkin syntyi ideoita; ja mieli paloi tutkielmien kirjoittamiseen», on Vilkuna itse kuvannut Sanakirjasäätiön keruutoiminnan merkitystä itselleen.

Sanaston tutkimuksen metodiksi kirkastui Suomessa 1900-luvulla saksalaisperäinen *Wörter und Sachen*- eli sana ja asia -menetelmä. Omien suomen kielen opintojeni

¹ Kirjoitus perustuu Kustaa Vilkuna 100 vuotta -seminaarissa 25.10.2002 pidettyyn esitelmään.

tenttivaatimuksiin sisältyi (aikoinaan) yksi Kustaa Vilkunan kirjoitus, nimittäin artikkeli »Lehmän kotiutuminen perheeseen, naudan asettuminen yhteiskuntaan». Tämä alun perin aikakauslehti Virittäjässä julkaistu artikkeli sisältyy kokoelmaan *Nykysuomen rakenne ja kehitys II*, joka esittelee 1900-luvun loppupuolen historiallisesti suuntautuneen suomen kielen tutkimuksen keskeisiä teemoja. Kokoelman toimittajat Heikki Paunonen ja Päivi Rintala luonnehtivat johdantoluvussa Vilkunan artikkelia esimerkkinä »tutkimustavasta, jossa lainauksen [siis sanojen lainaamisen kielestä toiseen] historialliset ja kulttuuriset edellytykset saavat osakseen runsaasti huomiota ja jossa myös tutkimustulokset valaisevat paitsi kielen historiaa myös talous- ja sosiaalhistoriaa. Se on edustava näyte 'Wörter und Sachen'-periaatteen soveltamisesta lainasanatutkimukseen.» Myöhemmin samassa luvussa toimittajat kuvaavat sana ja asia -suuntausta »sanojen tarkasteluna tarkoitemaailman ja ympäröivän kulttuurin taustaa vasten» ja mainitsevat sen selkeimmiksi suomalaisiksi edustajiksi Veikko Ruoppilan ja R. E. Nirvin.

Tässä Kustaa Vilkunan artikkelissa kuvataan lehmän ja naudan sekä sanojen *lehmä* ja *nauta* kautta suomalaisen perheen ja yhteiskunnan muutoksia. Lähtökohtana on se huomio, että »nimenomaan lehmä on järkyttänyt uriltaan ikivanhan pyyntikulttuurin ja pakottanut kiinteän ympäri vuoden asutun kylän muodostamiseen». Samalla lehmä on tuonut vaurautta ja vienyt hoitajansa »kehityksen tielle kohti varastoituja elämisen tarpeita ja omaisuutta, jota voitiin työllä ja toimella lisätä». Tämän prosessin kaukaisuutta todistavat vanhat, kantasuomeen asti palautuvat omaperäiset nautakarjan nimitykset: *vasikka, hieho, mullikka, lähtemä, lehmä, sonni ja härkä*.

Sana *nauta* taas on nuorempi kuin äskenmainitut, se on germaaninen laina, joka

on alkuaan tarkoittanut vain omaisuutta, josta nautitaan. Se on ollut myös germaani- verotusyksikkö, ja itse nautaeläin on ollut keskeinen vanhassa verojärjestelmässä. Nauta onkin Vilkunan mukaan asettunut suomalaiseen yhteiskuntaan veroteknisenä terminä ja sitten siirtynyt lehmän suvun nimitykseksi.

Artikkelin keskeinen idea on, että juuri lehmän kotiutuminen perheeseen, mikä vaati kiinteän läpi vuoden asutun kylän, kehitti sen elämisen tason, joka houkutteli germaanit verottamaan. Artikkelin päättyy toteutukseen »kehitys ja uudet rasitukset ovat aina kulkeneet rinnan». (Tämän tason yleistyksiin ei kokemukseni mukaan pelkin kielitieteen menetelmin päästäkään.)

Tässä oli siis yksi esimerkki sana ja asia -menetelmästä, sanojen tarkastelusta kulttuuria vasten. Oikeastaan kyse oli mielestäni enemmästä: sanojen *lehmä* ja *nauta* erikäsisyys ja erilainen alkuperä olivat tässä artikkelissa vain lähtökohta laajakantoisemmalle kulttuurihistorialliselle pohdinnalle.

Tätä nykyä sanasto ei ole erityisen keskeinen kiinnostuksen kohde suomen kielen tutkimuksen alalla. Jossain määrin sana ja asia -perinnettä on jatkanut 1900-luvun loppupuolellakin murremaantiede: on tehty tutkielmia jonkin esineen nimityksistä suomen murteissa. Tällaisen tutkimustavan malliesimerkkinä voisi pitää Veikko Ruoppilan tutkimusta »Hierimen nimitykset suomen murteissa» (1960), jossa äännehistorialliset pohdinnat punoutuvat kulttuurihistoriaan. Yleensä murremaantieteessä on kuitenkin käsittäkseni tarkasteltu äänneistöä ja muotopiiirteitä sellaisinaan, kulttuuriin mitenkään suhteuttamatta.

Nykyisistä, 2000-luvun suomen kielen tutkijoista kielen ja kulttuurin, esimerkiksi sanojen ja asioiden, suhteesta ovat kiinnostuneita lähinnä niin kutsutut kognitiiviset kielentutkijat. Kognitiivisen kielentutki-

muksen nimellä kulkevan suuntauksen keskeisiä ajatuksia on, että merkitystä ei voi lähestyä kielen ja todellisuuden suorana suhteena, jolloin (esimerkiksi) sanan merkityksen voisi kuvata niin kutsutuun välttämättömin ja riittävin ehdoin. Kognitiivinen kielentutkimus näkee sen sijaan sanat linkkeinä tietorakenteisiin. Puhutaan semantiikan ensyklopedisuudesta. Sillä tarkoitetaan, että sanan merkitykseen kuuluu niin sanotun sanakirjamerkityksen (näiden välttämättömien ja riittävien ehtojen) lisäksi suuri määrä kulttuurista tietoutta esimerkiksi sanan käyttöyhteyksistä.

Näin esimerkiksi *saunan* merkitys ei ole vain '(pieni) rakennus tai huone(isto), joka on rakennettu ja sisustettu kiukaan lämmössä hikoilemista, löylyn ottamista ja peseytymistä varten', niin kuin suomen kielen Perussanakirja sitä kuvaa sana-artikkelissa »sauna». Saunan ensyklopediseen merkitykseen kuuluu yhtä lailla tietoa saunan asemasta suomalaisessa kulttuurissa, tietoa siitä, miten sauna lämmitetään, kuinka usein saunassa käydään ja millaisissa ryhmissä, tietoa saunassa käymisen muista merkityksistä kuin hikoileminen ja peseytyminen, ja siitäkin, miten saunan jälkeen kuuluu olla ja että voi juoda olutta ja syödä makkaraa. Tämä kaikki on siis kognitiivisen kielentutkimuksen katsannossa *saunan* merkitystä, ja voi siis hyvällä syyllä sanoa, että sana tällöin nähdään vasten kulttuurista taustaa.

Ajatukset kielen ja kielellisen merkityksen kulttuurisidonnaisuudesta ovat tällä kognitiivisen kielentutkimuksen saralla jääneet kuitenkin jokseenkin teoreettiselle tasolle: en tiedä kenenkään täällä Suomessa edes yrittäneen missään suoranaudessa tutkimuksessa lähestyä kulttuuria kielen (ja erityisesti juuri) sanaston kautta. Mahdollisuudet ovat jääneet käyttämättä ehkä siksi, että on ollut vallalla vastareaktio mainittuun 1900-luvun suomen kielen tutkimuk-

sen sanakeskeisyyteen: nyt tutkitaan mieluummin (laajempia) lauserakenteita ja tekstejä.

Maailmalla kenties vakavimmin otettavat yritykset tähän suuntaan, siis kulttuurin tutkimiseksi kielen kautta lähtien kognitiivisen kielentutkimuksen olettamuksista, on tehnyt puolalainen kielentutkija Anna Wierzbicka. Hän on tutkinut muun muassa joidenkin eri kielissä toisiaan muistuttavien sanontojen, kuten *pojat on poikia*, *sota on sotaa* toisistaan poikkeavia käyttötapoja eri kulttuureissa sekä muun muassa sanan *koh-talo* erikielisten vastineiden merkityseroja. (Idea on tässä suunnilleen sellainen, että ei ole olemassa yhtä universaalialta kohtalokäsitettä, vaan eri kulttuureissa on omanlaisensa käsitteet, joiden kautta voidaan koettaa ymmärtää tätä kulttuuria laajemminkin.)

VARSINAISUOMALAISTEN KANSANOMAISESTA TALOUDESTA

Kustaa Vilkuna lähestyi kulttuuria myös sanaston kautta ja sanan merkitys oli hänelle enemmän kuin sen välttämättömät ja riittävät ehdot: *lehmä* on enemmän kuin 'täysikasvuinen naarasnauta', joka on Perussanakirjan sinänsä aivan asiallinen määritelmä sana-artikkelissa 'lehmä'. Saadakseni lehmä ja nauta -artikkelia laajemman käsityksen Kustaa Vilkunan tavasta käyttää kielitieteellisiä argumentteja olen lukenut hänen väitöskirjansa *Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta* (1935).

Sanoilla, siis kielellä, on jollain tavalla hyvinkin keskeinen rooli teoksessa. Ensimmäkin sen tärkeä panos on mielestäni kansankulttuuriin liittyvän sanaston esittely, jossa murre sanat — joskaan eivät murreasussaan — asettuvat siihen kokonaisuuteen, jossa niitä on käytetty, saavat kokonaisen maailman ympärilleen. Jokaikisellä kirjan sivulla on useita kursivoituja sano-

ja; ne on ikään kuin merkitty varsinaissuomalaiseen kansankulttuuriin kuuluviksi. Tämäntapainen teos onkin käsittäkseni tärkeää taustamateriaalia esimerkiksi Suomen murteiden sanakirjan toimittajille.

Luin *Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta* -teoksen läpi poimien sen kieleen liittyvät argumentit ja olen niitä hiukan analysoinut. Yhteensä kielitieteellisiä argumentteja sattui silmäni nelisenkymmentä. Olen saanut niistä erottumaan viisi ryhmää.

Suuri osa, yhteensä 16, näistä argumenteista on sellaisia, joissa kieltä käytetään todisteena, yleensä lisätodisteena jonkin kulttuuri-ilmion iästä. Esimerkiksi:

Varsinaissuomalaisen heimon kohdalla kaskeaminen on yhtä vanhaa kuin heimokin; monet tärkeät kaskitermit ovat selvästi kantasuomalaisia, kuten esim. *huhta* (viron *uht*), *halme* (viron *ale*) ja *viertää* (viron *veertama*). (S. 71.)

Ajatus on siis se, että koska sana palautuu aikaan, jolloin (esimerkiksi) suomi ja viro eivät olleet erkaantuneet toisistaan, myös asia, johon sana viittaa, tässä tapauksessa kaskeaminen, palautuu aikaan ennen näiden kielten eriytymistä.

Kaskeamisen lisäksi muita Vilkun kielellisin argumentein vanhoiksi tai ikivanhoiksi (varsinaissuomalaisiksi) todistelmia kulttuuri-ilmioita ovat vesilintujen kuvilta pyynti, isonnuotan käyttö, ohran viljely, kaskien jaottelu metsän laadun mukaan, kesannoiminen, härkäkulttuuri ja vakkasuomalainen puuastiateollisuus. Todisteena ovat yleisimmin virolais-suomalaiset sanayhtäläisyydet ja varhaiset lainautumiset.

Ylipäätään näissä argumenteissa päätar koitus ei nähdäkseni ole esittää jotakin täsmällistä ikää ilmiölle, vaan niissä liikutaan akselilla vanha–nuori. Jokin ilmiö joko kuuluu kulttuuriin »vanhastaan» tai sitten se on nuori laina.

Toiseksi, osin edelliseen liittyen, kielellinen seikka on Vilkun väitöskirjassa todisteena eräiden kulttuuri-ilmioiden alkuperästä. Näin on yhteensä seitsemän kertaa.

Esimerkkini koskee kryyppäämistä, joka on hylkeenpyyntimenetelmä, jossa käytetään apuna kelkkaa.

Samalla tavalla [*kryyppäämällä*] pyytävät myös ahvenanmaalaiset hylkeitä. Itse pyynnin nimi [*kryyppaaminen*] ja eräät muutkin termit (*syylä, särmi*) **viittaavat myös sinne päin, joten syyllä voimme olettaa** varsinaissuomalaisten saaneen kelkkamenetelmänsä näiltä naapureiltaan. (S. 24.)

Ajatus on siis, että asia on peräisin samasta suunnasta kuin sanakin. — Vastavilla argumenteilla perustellaan katiskan itäinen tai slaavilainen alkuperä sekä koukuauran, suolaamisen ja oluenvalmistustaidon germaanisperäisyys.

Kahteen nyt jo esittelemääni tyyppiin liittyy edelleen myös kolmas argumenttityyppi, ilmiön tai esineen levikin päättely sen nimityksen perusteella (1–2 kpl).

Nähtävästi *kampi* eli väärävirtainen sirppi on ollut aikoinaan käytännössä kaikkialla Suomessa, **sillä yhä vielä Karjalassa ja Savossa, kuten koko Hämeesäkin elonleikkuun lopettajajuhlan nimi on *kamp(p)iaiset***, vaikka leikkuaaseen nimi onkin sirppi. (S. 108.)

Neljäs, mielestäni ehkä viehättävin tapa käytellä kielellistä todistusaineistoa on sen avulla arvioida, mitä esimerkiksi jonkin esineen nimitys kertoo sen alkuperäisestä muodosta tai muusta ominaisuudesta. Esimerkkinä on tässä *pylsy*.

Martilan tienoilla ja muuallakin tehtiin ennen pieniksi hakatuista ja maustetuista eläinten pehmeistä sisäosista *pylsyä* siten, että vähässä vedessä kypsytetty seos koottiin rohdinvaatteeseen, joka käännettiin pussiksi, väännettiin tiukkaan ja sidottiin lujasti kiinni. Vesi valui pois, irtain rasva hyytyi täyttäen

kaikki peitteen huokokset. Vieläpä tämä pussukka pantiin raskaan painon alle litistymään, jolloin siitä tuli *präslyllyä*. **Sana pylsy osoittaa**, että säilytysuojuksena on alkuaan ollut eläimen suoli tai mahakalvo kuten vielä Pohjois-Suomessa, Lapissa ja osaksi Ruotsissakin, jonka kielialueelta *pylsy* sanakin on lainattu. (S. 167–168.)

Vastaavalla tavalla Vilkuna todistelee esimerkiksi *kokko*-nimisen pyydyksen alkuperäisesti ylöspäin suippenevaa muotoa. Sana tai ilmaus voi olla myös todiste ilmiön aiemmasta merkityksellisyydestä, niin kuin *kousien* merkityksestä kertovat sanonnat *juoda kousia*, *maksaa kousinsa* tai *käydä kousilla* ja myös *tapanin kousit* sekä *tuliais- ja läksiäiskousit*.

Tässä ne keskeiset argumenttityypit olivat: sana kertoi ilmiön iästä, alkuperästä, levikistä tai ominaisuudesta kuten muodosta tai merkityksestä. Lisäksi muutamassa kohdassa Vilkuna käyttää todisteena myös nimistöä, esimerkiksi:

Varsinaissuomalaisten pitkistä kalastusmatkoista kauas ulkomerelle ovat todistuksena monet Turun saariston vanhat suomalaisperäiset paikannimet Köökaria ('Kaukkari') myöten. (S. 25.)

Nimistön avulla todistellaan erilaisia asioita, joita en tässä käy sen tarkemmin erittelemään.

Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta -teos sisältää kohtuullisen paljon etymologiaa, siis sanojen alkuperää koskevia pohdintoja. Suomen sanojen alkuperää koskeva tieto on aivan 1900-luvun lopulla karttunut valtavaa vauhtia. Kun siksi tarkistin Vilkunan esittämiä etymologioita nykytietämystä vasten *Suomen sanojen alkuperä* -teoksesta (1992–2000), havaitsin, että osa niistä ei kylläkään enää päde, mutta toisaalta useassa kohdin kyseinen opus myös viittaa Kustaa Vilkunan kirjoituksiin, väitöskirjaan ja muihinkin.

Tätä taustaa vasten on ehkä yllättävää, että löysin koko väitöskirjasta vain kaksi kohtaa, joissa etymologinen, siis sanan alkuperää koskeva pohdinta nousee jossain mielessä pääasiaksi. Toisessa näistä Vilkuna analysoi sanan *aviopelto* etymologiaa, ja toinen on oikeastaan eräänlainen anekdootti. Se koskee sanoja *korva* ja *korvata*. Tässä puhutaan ikeistä ja ikeiden vetovarsista.

Tätä varten [= ikeen vetovarren lyhentämiseksi] ikeen keskellä oli pitkulainen *harkki* ja siinä *korvakkeita*, joilla vetovarren saattoi mukavasti järjestää. Suorissa ikeissä on tällä kohtaa usein rivi puutappeja, jotka taas vastaavat säkäikeen rautahampaista. Muuttamalla rahje hampaasta toiseen saatiin tarvittu järjestely aikaan. Tällä vetovomien järjestelemisellä on hauska nimikin: *korvata* 'siirtää rahjetta ulommas tai lähemmäs härän korvaa'. Kirjakiellessämme »korvaaminen» on myös tasoittavan avun antamista, mutta tietääksemme täysin konkreettista ja merkitysjohdoltaan ymmärrettävää korvaamista on vain härän *korvaaminen* rahjetta siirtämällä, joten on syytä olettaa kirjakielen sanan saaneen alkunsa tästä muinen vetohärkään käytön piiriin kuuluneesta sanasta – (S. 133.)

Kun nykyään puhumme jonkin asian korvaamisesta, esimerkiksi kysymme *miten voin korvata tämän?*, ilmaisun taustalla näyttäisivät siis olevan ikeet ja härän korvat.

Mutta tämäkään havainto ei jää itsetarkeitukseksi, vaan Vilkuna jatkaa:

– – on syytä olettaa kirjakielen sanan saaneen alkunsa tästä muinen vetohärkään käytön piiriin kuuluneesta sanasta, mikä sekin puhuu kaunista kieltään sen rahvaan vanhasta kulttuurista, jonka murteen pohjalla suomen kirjakieli kerran luotiin. (S. 133.)

Näin siis kiinnostavan etymologian arvo on taaskin se, mitä se kertoo rahvaan vanhasta kulttuurista, ei itse etymologiaa.

Kuten lehmä ja nauta -artikkelissa, sa-

nat ovat tässäkin tutkimuksessa parhaimmillaan lähtökohta. Kielitieteellinen argumentaatio ei siis missään vaiheessa nouse päämääräksi sinänsä, vaan sitä käytetään muun historiallisen ja kansatieteellisen todistusaineiston tukena. Usein itse ilmauksessakin on mukana skalaarisuus: *tätä todistaa jo se seikka että, tämän puolesta puhuu sekin että*. Kieli, sana, on siis mukana luomassa kokonaiskuvaa varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta. Tämän kuvan muodostuminen on tämän tutkimuksen päämäärä, kielitiede on tietenkin »vain» keino. Eikä kirjassa sen tähden myöskään eksplikoida tai kriittisesti arvioida käytettyjä kielitieteellisiä menetelmiä — eikä se ajan tapa käsittääkseni ollutkaan.

Martti Haavio luonnehtii Kustaa Vilkun väitöskirjan perusaatetta näin: »Kansanperinne on kokonaisuus, jonka osat liittyvät toisiinsa, palvelevat toisiaan ja — viime kädessä — ihmisiä.» Samantapaisilla sanoilla, joilla Haavio luonnehtii kirjan ideaa, sen käsitystä kansankulttuurista, voisi mielestäni luonnehtia itse tutkimusta: erilaiset argumentit palvelevat toisiaan ja muodostavat kokonaisuuden. Kielitieteen menetelmiä käytetään ikään kuin tarkoituksenmukaisuusperiaatteen mukaisesti: sellaisena kuin ja siihen mihin ne kokonaisuuden kannalta sopivat.

VIRKAANASTUJAISESITELMÄ JA KIELEN TILANNE- SIDONNAISUUS

Virkaanastujaisesityksessään vuonna 1950 Kustaa Vilkuna arvioi kielen ja kielitieteen asemaa suhteessa kansatieteeseen. Korostaessaan, että aineellista ja henkistä perinnettä on tärkeää tarkastella funktion ja tilanteen näkökulmasta, hän herättää kysymyksen, mitä mieltä sitten on rajata tutkimuskohteeksi *suomalais-ugrilainen* kansatiede, »sillä eihän tarkoituksenmukaisuus missään

kysy, mitä kieltä kulttuuri-elementin käyttäjä puhuu [jne.]» Hän löytää kuitenkin perusteita tällaiselle rajaukselle. Näistä yksi on kieli ja suomalais-ugrilainen kielentutkimus suomalais-ugrilaisen kansatieteen tukena.

Kieli on kulttuurin inhimillisin osa; emme voi ajatella minkäänlaista hedelmällistä kansatieteellistä tutkimusta ilman syvällistä perehtymistä kunkin esillä olevan ilmiön kielelliseen puoleen. Sana ja sen yhteydet tuovat ratkaistavana olevaan toisen asteen yhtälöön toisen tunnetun. (S. 382.)

Sanan yhteys kulttuuriin siis oikeuttaa suomalais-ugrilaisen kansatieteen, vaikka kulttuuri onkin sidoksissa kielestä riippumattomasti funktioon ja tilanteeseen.

Havainnollistaessaan esitelmässään henkisen perinteen tilanneriippuvaisuutta Vilkuna ottaa esimerkin, niin kuin hän sanoo, »mahdollisimman läheltä kielitiedettä». Tämä esimerkki on R. E. Nirvin vuonna 1944 ilmestynyt väitöskirja *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä*. Väitöskirjan aiheena ovat peto- ja kotieläimistä ja niiden pyynnistä ja hoidosta käytetyt kiertoilmaukset. Se käsittelee siis tuttua ilmiötä: on (ollut) sopimatonta mainita esimerkiksi petoeläimiä niiden oikeilla nimillä ja siksi karhua on puhuteltu mesikämmeneksi, sutta pitkähännäksi ja niin edelleen.

Vilkunalle Nirvin tutkimus on esimerkki ja todiste kulttuurin tilannesidonnaisuudesta. Niinpä hän nostaa tutkimuksesta esille seuraavaa: »Mutta aitoja esimerkkejä tutkittaessa kiintyy huomio siihen, että sanankielion aiheuttaa aina lähinnä se tilanne, missä ollaan.» (S. 380.)

Nirvin tutkimus nimittäin osoittaa, että kiertoilmauksia ei käytetä eläimistä mitenkään aina ja kaikkialla, vaan esimerkiksi *karjan laitumella ollessa varotaan mainitsemasta sutta ja syöntiaikana jäniksen* (ja

suden) mainitseminen on vaarallista. Näille kielloille on perusteensa.

Nostaessaan esiin Nirvin tutkimustuloksen Vilkuna ikään kuin soveltaa kielentutkimukseen itselleen ilmeistä ajattelutapaa. Vaikka kieli oli kuvaamaani tapaan jo mukana Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta -tutkimuksessa, osana kulttuuria, seuraukset ovat kielentutkimuksen kannalta kauaskantoisemmat, jos kieltä itsessään aletaan tarkastella tilannesidonnaisena ilmiönä. Perustaltaan tässä on kyse selkeän funktionalistisesta periaatteesta: sana kuten mikä tahansa esine on olemassa jotakin käyttötarkoitusta varten, oikeastaan niitä ihmisiä varten, jotka sanaa käyttävät.

Mutta käyttötarkoitus ja tilannesidonnaisuus saavat uuden tulkinnan, kun on puhe puhumisesta eikä esimerkiksi esineistä. Funktionaalisuus täsmentyy kielen suhteeksi puhetilanteeseen ja sitä kautta toimintaan.²

Luin itse aivan sattumalta Nirvin väitöskirjan viime kesänä — eräs vanhempi kollega suositteli sitä — ja, yllättävää kyllä, kiinnitin kirjassa huomiota juuri tähän samaan seikkaan, jonka Kustaa Vilkunakin virkaanastujaisitelmässään nostaa esiin. Nirvin väitöskirja on tätä päivää: kieli kytetään siinä puhetilanteeseen ihan niin kuin nykyään halutaan tehdä. Sillä tavalla kielen ja kulttuurin suhde nähdään paitsi sanoissa myös toiminnassa. Oli hauska huomata, että Kustaa Vilkuna piti tätä tärkeänä vuonna 1950 — yli 50 vuotta sitten. ■

ILONA HERLIN

Sähköposti: ilona.herlin@helsinki.fi

LÄHTEET

- HAAVIO, MARTTI 1962: Kustaa Vilkuna (60-vuotias). – *Virittäjä* 66 s. 197–207.
- HAKULINEN, AULI 1993: Kielitieteen suomalaisuus. – Pekka Laaksonen & Sirkka-Liisa Mettomäki (toim.), *Kauas on pitkä matka. Kirjoituksia kahdesta kotiseudusta* s. 18–26. Kalevalaseuran vuosikirja 72. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- NIRVI, R. E. 1944: *Sanankieltoja ja niihin liittyviä kielenilmiöitä itämerensuomalaisissa kielissä. Riista- ja kotieläintalous*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- ONIKKI-RANTAJÄÄSKÖ, TIINA 2002: Isoisän säähavaintojen kieli äidinkielen kuvastimena. – Ilona Herlin, Jyrki Kalliokoski, Lari Kotilainen & Tiina Onikki-Rantajääskö (toim.), *Äidin kielen merkitykset* s. 114–133. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- RUOPPILA, VEIKKO 1960: Hierimen nimitykset suomen murteissa. – *Virittäjä* 64 s. 95–100.
- Suomen sanojen alkuperä. Etymologinen sanakirja*. Suomalaisen Kirjallisuuden Seura ja Kotimaisten kielten tutkimuskeskus 1992–2000.
- VILKUNA, KUSTAA 1935: *Varsinaissuomalaisten kansanomaisesta taloudesta*. Helsinki: Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- 1976: Lehmän kotiutuminen perheeseen, naudan asettuminen yhteiskuntaan. – *Virittäjä* 80 s. 19–32.

² Toiminta on jo Wörter und Sachen -metodissa mukana implisiittisesti, kulttuurin *toimijoiden* tietona esineiden käyttötavoista.